

**PAUL H. STAHL, *Triburi și sate din sud-estul Europei,*
București, Paideia, 2000**

Din cele mai vechi timpuri, comunitățile umane mici și mari au avut, unele cu altele, fie relații de bună vecinătate și înțelegere reciprocă, fie de dușmănie și conflict. Distanța geografică mică dintre ele ori situarea comunităților în același areal geografic au reprezentat, desigur, circumstanțe care au favorizat continuitatea și intensitatea acestor raporturi.

Indiferent de caracterul acestor relații, este un fapt indubitabil că acestea au urmări vizibile și durabile în planul culturii și civilizației comunităților respective. Astfel, tradiții, instituții și echipament tehnic, forme de viață și motive culturale sunt împărtășite în comun, cu mici variații ori chiar nemodificate, de comunitățile situate în aceeași zonă. Etnologul și sociologul care studiază la fața locului comunitățile umane, ca și istoricul care ia cunoștință de ele din documente, sunt deopotrivă uimiți să constate cât de departe se merge, uneori, în privința acestui fenomen de aculturație.

Studiul comparativ al unor comunități, respectiv punerea în evidență a similitudinilor și diferențelor existente între ele, este însă o întreprindere dificilă. Și aceasta, pentru că viața socială este îndeajuns de complicată pentru a-l obliga pe un cercetător să se consacre, de regulă, studierii unei singure comunități. De aceea, este cu atât mai lăudabilă performanța profesorului Paul H. Stahl de a iniția și duce la bun sfârșit, dacă nu prima, una dintre puținele lucrări, și cu siguranță cea mai avizată, de sociologie comparată privind structurile sociale din Balcani.

Sud-estul Europei reprezintă o zonă, pe de-o parte, destul de bine delimitată geografic dar, pe de altă parte, extrem de complicată ca viață socială. Aici s-a plămădit, pe vremea anticei Elade, acea admirabilă cultură și civilizație, piatră de temelie și sursă de inspirație pentru actuala cultură și civilizație occidentală; tot aici se află, mai mult decât oriunde altundeva, locul de întâlnire a Orientului și Occidentului, adică a principalelor paradigme culturale care își dispută supremația în lume; de asemenea, în ultimele două milenii și jumătate, zona a fost un adevărat bulevard pe care s-au perindat, războit și așezat, provizoriu ori definitiv, zeci de seminiții; fascinația exercitată de regiune este, apoi, dovedită de faptul că toate imperiile pe care le-a cunoscut omenirea au fost prezente aici, sau au căutat stăruitor să fie.

Conjugate, toate aceste particularități istorice fac în prezent, din regiunea balcanică, un teritoriu extrem de cosmopolit. Într-adevăr, nicăieri în altă parte în lume nu vom întâlni, pe o suprafață comparabilă, o asemenea densitate de popoare și de culturi diferite. Acesta este, poate, motivul care l-a determinat pe Paul H. Stahl să-și plaseze cercetarea sa comparativă privind structurile sociale, *structurile magice* și religioase tocmai aici. Și nu încapă îndoială că, pentru un astfel de demers, cu greu se putea găsi o zonă mai potrivită în Europa. De altfel, constată Paul H. Stahl, interesul științific pentru regiunea Balcanilor este remarcabil în ultimele două secole și studiile ce-i sunt consacrate se înmulțesc și se diversifică. Între autorii care au contribuit în mod deosebit la cunoașterea acestui colț al Europei, în afară de francezul Ami Boué, „primul care prezintă societățile locale într-un mod apropiat de cel al studiilor moderne” (P. H. Stahl, *op. cit.*, p. 9) și de sârbo-croatul Jovan Cvijič, care „descrie populațiile cu istoria lor, cu habitatul lor, cu organizarea lor socială, cu activitatea lor economică, cu portretul lor psihologic” (P. H. Stahl, *op. cit.*, p. 11), este menționat și românul Nicolae Iorga, cel ce a străbătut regiunea și o va boteza cu numele de Europa de sud-est și care, ca polihistor, „nu s-a limitat... la preocupările... istoricului...; istoria artei, arta populară, etnologia, economia, politica îl atrag în egală măsură; științele sociale în general îi sunt familiare” (Paul H. Stahl, *op. cit.*, p. 10).

Ca rezultat al fluxului migratoriu spre Balcani al unor seminții venind din stepa rusă și al procesului de etnogeneză petrecut în primul mileniu al erei noastre, regiunea va fi dominată demografic, până în zilele noastre, de populațiile albaneză, slavă, greacă și română. Apartenența etnică diferită, pe de-o parte, și milenara lor conviețuire într-un spațiu care le apropia, pe de altă parte, le-au făcut să se deosebească în unele privințe și să se asemene în altele. Apelând la studiul direct, la fața locului, al regiunii și la consultarea unei vaste bibliografii, profesorul Paul H. Stahl se va strădui să evidențieze în ce constau, concret, aceste similitudini și deosebiri, în ceea ce privește temele menționate mai sus.

Aflându-se printre absolvenții ultimelor serii de studenți cu specializarea în sociologie, înainte ca disciplina să fie interzisă și alungată din universitate de regimul comunist, fiind, în același timp, chiar fiul unuia dintre mentorii Școlii sociologice de la București – nimeni altul decât H. H. Stahl – autorul volumului se găsește în situația privilegiată de a se număra printre puținii cercetători din România care au continuat să aplice, în perioada ei de interdicție, recomandările metodologice ale acestei renumite organizații științifice. Deloc surprinzător de aceea că, situându-se pe poziția școlii, Paul H. Stahl va plasa în centrul lucrării sale unitățile sociale elementare și de bază: gospodăria (și ceea ce presupune ea, respectiv un grup uman, patrimoniul acestuia, normele care reglementează relațiile membrilor între ei și cu cei din exterior), satul, fratria, neamul, tribul, uniunile tribale.

Considerațiile autorului referitoare la aceste unități sociale privesc, cu rare excepții, o perioadă ce se întinde din secolul al XIX-lea până la începutul secolului al XX-lea. Acum, în această perioadă, formele tradiționale de viață pot fi încă întâlnite în forma lor pură, dar tot acum începe și procesul eroziunii lor. Adoptarea codului civil modern de către popoarele din regiune, schimbările produse în domeniul tehnicii și al modului de producție au avut și aici ca rezultat, la fel ca peste tot în lume, subminarea formelor tradiționale de viață și, treptat, înlocuirea lor cu altele noi. Procesul acesta de modernizare, ca să folosim termenul uzual, cu toate că mi se pare discutabil, al structurilor sociale se va intensifica, în această zonă, în secolul al XX-lea și, mai ales, după cel de-al doilea război mondial.

Cartea de care ne ocupăm este o lucrare extrem de densă. În ea sunt valorificate acumulări ale autorului ce se întind pe o jumătate de secol, fie în țara sa de origine, fie în Franța, unde a lucrat, începând din 1969, la renumite centre de cercetare științifică, precum Centre National de la Recherche Scientifique și École des Hautes Études en Sciences Sociales. În același timp, succesiunea capitolelor și paragrafelor se constituie într-un tot unitar din care cu greu poate fi delimitat ceva anume pentru a fi discutat, fără a afecta armonia întregului. Aceste particularități fac dificilă rezumarea lucrării ori povestirea ei, într-un spațiu rezonabil pentru o recenzie.

Lucrarea este, desigur, centrată pe câteva teme ce sunt prezente de la un capăt la altul al cărții, precum laitmotivele în desfășurarea unei partituri muzicale și am putea fi tentați să ne fixăm atenția asupra lor. Rezultatul unui asemenea demers nu s-ar dovedi nici el mai fericit, căci valoarea studiului nu e dată de aceste teme, ci de ceea ce se spune în mod concret despre ele. Conștient de riscurile pe care tocmai le-am menționat, îmi îngădui totuși să adaug cadrului general al studiului, conturat în prima parte a acestui text, câte ceva din ceea ce reprezintă substanța propriu-zisă a cărții.

Unitatea socială elementară, comună populațiilor examinate în perioada de referință, este gospodăria. Ea reprezintă, în înțelesul autorului, componenta ultimă, capabilă de autonomie funcțională, a societăților tradiționale, așa cum sunt și cele descrise în volumul de care ne ocupăm. Apelând la o analogie, am putea spune că gospodăria este, în societățile tradiționale, ceea ce este celula în cazul organismului viu. Spre deosebire de alte fragmente de societate, gospodăria este o unitate socială completă, un fel de fenomen social total, în sensul utilizat de Georges Gurvitch. Structural, gospodăria presupune un grup uman, habitatul propriu, anumite proprietăți, munca în comun a grupului, menaj comun. Tot ceea ce se întâmplă în gospodărie, începând cu modul de constituire a ei, relațiile dintre membrii componenți, bărbați, femei, copii, activitatea ce o desfășoară și terminând cu transmiterea drepturilor de proprietate și, eventual, condițiile în care o gospodărie dispare, este strict reglementat de norme.

În ceea ce privește grupul uman al gospodăriei, lucrarea semnalează existența unor diferențe, atât în timp, în cadrul aceleiași populații, cât și de la o populație la alta, dintre cele luate în studiu. În cazul albanezilor din nordul Albaniei bunăoară, populație tribală până aproape de jumătatea secolului

al XX-lea, grupul uman al gospodăriei era alcătuit, de regulă, din trei generații: bunici, urmașii lor, inclusiv fetele până la căsătorie, soțiile băieților căsătoriți și copiii acestora. Astfel, în aceeași gospodărie existau, concomitent, mai multe cupluri, iar populația se ridica la zeci de persoane și, rareori, chiar peste o sută.

La populațiile slave – bulgari, sârbo-croați, muntenegreni – grupul uman al gospodăriei, cunoscută sub numele de *zadrugă*, este mai redus, în general, datorită faptului că este alcătuită fie doar dintr-un cuplu împreună cu copiii necăsătoriți, fie din părinți și băieții lor căsătoriți, la care se adaugă, evident, fetele necăsătorite.

Grupul domestic al românilor și grecilor este alcătuit dintr-un singur cuplu și copiii lor necăsătoriți, de regulă. Ca urmare, este mult mai puțin numeros decât grupul domestic al slavilor de sud și cel al albanezilor.

Indiferent de etnie, gospodăria tradițională dispune de bunuri în exclusivitate, inclusiv terenuri agricole, și de proprietăți devălmașe: izlaz, pădure, ape etc., care sunt exploatate în comun de întreaga unitate socială supraordonată gospodăriei: trib, în cazul albanezilor, frătrie și sat pentru slavi, neam și sat la greci, sat pentru români. Patrimoniul funciar al gospodăriei este, în afara unor situații excepționale, inalienabil. La rândul ei, proprietatea devălmașe este apărată de ansamblul coproprietarilor prin instituirea unor reguli care să limiteze accesul străinilor la aceste bunuri.

Persoanele care compun grupul domestic se diferențiază prin statutul social și prin rolul pe care îl au de îndeplinit. Din acest punct de vedere, există deosebiri importante între cele patru populații, dar și unele asemănări. Indiferent de apartenența etnică a gospodăriei, capul acesteia, care e, de regulă, tatăl, deține o poziție dominantă. Întinderea acestei dominații și modul de exercitare diferă însă de la o populație la alta.

Așa cum se arată în volum, în cadrul populației albaneze dominația capului de gospodărie capătă dimensiuni discreționare. El este cel care „administrează bunurile grupului său, vinde, cumpără terenuri, animale, unelte, poate să împrumute sau să fie garant, construiește case, dependințe, stabilește munca oamenilor din gospodărie, repartizează vinul, rachiul, îi pedepsește pe membrii grupului său (privându-i de hrană, de arme, legându-i sau închizându-i în casă, sau chiar alungându-i)” (Paul H. Stahl, *op. cit.*, p. 22). Participarea sa la munca ce se desfășoară în cadrul gospodăriei este extrem de redusă, grija sa de căpetenie fiind armele și reglarea *manu militari* a conflictelor cu bărbații altor gospodării, ceea ce se întâmpla frecvent până după primul război mondial, dată de la care codul civil și-a intrat, tot mai mult, în drepturi.

Autoritatea șefului gospodăriei, în cazul populațiilor slave, este mult mai redusă. Aici, alături de șeful de sex masculin apare și o femeie, ale cărei prerogative de șefă se exercită, mai ales, în sfera menajului. O altă deosebire față de albanezi este că șeful gospodăriei slave este direct implicat în activitatea economică a grupului său uman, fiind cel ce „se ocupă de toate interesele zadrugii: registrele de socoteli, impozitele, banii, afacerile etc. El se trezește primul și organizează munca. El dă femeii care este de serviciu ... ceea ce trebuie pentru hrana lucrătorilor, merge la câmp să vadă cum se lucrează. El repară și cumpără uneltele, vinde animalele, distilează rachiul, face vinul etc.” (*op. cit.*, p. 63).

La români, capul gospodăriei este, de asemenea, soțul. Autoritatea lui este reală, dar mult mai redusă decât în cazul celorlalte populații balcanice. Ca șef al gospodăriei, el dirijează viața și organizează munca tuturor celor de sub comanda sa, la nevoie apelând chiar la forță. Rolul său în gospodărie nu se reduce însă la supravegherea celorlalți, ci constă și în participarea efectivă la activitatea desfășurată aici. Având în vedere ceea ce se spune în carte și ceea ce știm dinainte despre șeful român de gospodărie, am spune că poziția lui este o combinație de paternalism și autoritate, cel puțin în comparație cu capii de gospodărie întâlniți la celelalte populații din Balcani.

Poziția femeii în cadrul gospodăriei este un alt aspect prezentat detaliat în carte. Urmându-l pe autor, putem spune că, în cadrul celor patru populații studiate, poziția femeii este una de inferioritate în raport cu bărbatul. Dincolo de această caracterizare, valabilă indiferent de populație, intervin însă nuanțe care, trecute cu vederea, ar însemna simplificarea unui subiect destul de complex, altfel.

Încă de la naștere, albaneza și grecoica din regiunile studiate, la fel muntenegreanca și sârbo-croata, deși în mai mică măsură, sunt întâmpinate cu amărăciune de familie, ca o neșansă. Fată nemăritată, aflată încă în familia de origine, mai are parte de o oarecare îngăduință din partea alor săi. Căsătorindu-se, de obicei, femeia se mută în casa soțului și situația ei se înrăutățește dramatic. De

acum încolo misiunea ei este să-l slujească supusă și cu toată râvna pe soțul său și pe ceilalți membri ai gospodăriei în care a intrat, îndeplinind toate treburile casei, de la cele privind menajul și până la unele din cele mai grele munci, ca de exemplu, să are, să semene, să aibă grijă de vite ori să meargă la moară și să macine. În plus, este datoare să nască copii. Dar nu orice fel de copii, ci mai ales băieți, căci se consideră că doar ei duc mai departe neamul și gospodăria. Dacă nu naște deloc copii, ori dacă naște numai fete, situația ei devine și mai grea, căci soțul poate, în cazul albanezilor, sârbo-croaților, muntenegrenilor și grecilor, să-și aducă încă o soție în casă care să-i ofere copii, sau poate fi renegată și alungată. Tratament motivat de convingerea existentă în trecut, că singura vinovată de absența copiilor mult doriți este femeia, așa încât represaliile la care este supusă apar ca meritate.

Discriminarea femeii în cadrul populațiilor amintite mai sus este evidentă în multe alte situații. Copiii pe care ea îi naște, în caz de divorț, revin soțului; apoi, femeia nu poate, de regulă, cere desfacerea căsătoriei; de asemenea, deși contribuie activ la crearea patrimoniului comun al gospodăriei, femeia nu poate moșteni decât bunuri imobiliare; dacă intervine divorțul, părăsește gospodăria în care a trudit din greu, așa cum a venit.

O palidă ilustrare a condiției femeii, pentru că relatarea privește o familie care numai parțial se înscrie în modelul dominant, fiind vorba de familia princiară, o aflăm în mărturia francezului Saint René Taillandier aflat în vizită, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, la curtea principelui sârb Miloš Obrenović: „Ea (soția principelui, n.n.) dirijează toate treburile domestice; țese, toarce și supraveghează bucătăria, participă în mare măsură la educația și instrucția copiilor ei... Pe la ora unsprezece clopotul cheamă la masă... Principele s-a așezat în picioare la extremitatea superioară a mesei. Toți s-au descoperit, micul Mihail (prințul) a rostit o rugăciune. Apoi prințesa i-a oferit principelui un pahar de rakija; în momentul acela principele a rostit o alocuțiune care cuprindea urări persoanelor prezente și pentru întreg poporul sârb. După asta a luat loc... în capul mesei pe un jilț...; de o parte și de alta erau cei doi mici prinți..., arhimandritul și îngrijitorul Vasco. Ceilalți comeseni veneau în continuare. Prințesa și fiica ei stăteau în picioare... În timpul mesei ele l-au servit pe principe și pe cei doi fii ai săi... De când este prințesa soția lui Miloš, niciodată n-a mâncat la aceeași masă cu soțul ei.” (*Apud Saint René Taillandier, La Serbie, Kara-George et Milosch, Paris, 1872, pp. 145–155. În Paul H. Stahl, op. cit., p. 73*).

Așa cum spuneam, statutul femeii era unul de inferioritate în raport cu bărbatul, în toate societățile tradiționale discutate în carte, dar de la populație la populație existau diferențe considerabile de tratament. Fără a intra în detaliile numeroase evidențiate în lucrare, menționăm că, în ansamblu, situația bulgăroaicei și mai ales a româncei era mai bună și datează de mult, fapt remarcat și de călătorii străini care au străbătut principatele române.

Tema grupului uman al gospodăriei, succint prezentată mai sus, reprezintă doar una dintre problemele tratate pe larg în carte, în secțiunea consacrată gospodăriei. Din punct de vedere sociologic, gospodăria este însă o unitate socială complexă și, pentru înțelegerea ei științifică, analiza trebuie să ia în discuție principalele ei componente structurale. Dintre acestea, în lucrare se acordă o atenție deosebită proprietății gospodăriei, cu cele două forme ale ei, particulară și de grup, transmiterii ei de la o generație la alta (respectiv moștenirii), casei, muncii, ierarhiei, conducerii, destrămării gospodăriei, raporturilor gospodăriei cu unitățile sociale superioare. Urmărind această problematică a gospodăriei la nivelul celor patru populații, autorul arată în ce se aseamănă și în ce se deosebesc acestea, în ceea ce privește această structură socială elementară care este gospodăria. Rezultatul este o reușită sinteză sociologică comparativă, privind unitățile sociale elementare tradiționale din Balcani.

Este un fapt că de problemele enumerate mai sus s-au ocupat și alți autori, cu toate că nu în manieră comparativă și nici cu acribia științifică a autorului de care ne ocupăm. În schimb, cel puțin după câte știu, nimeni nu s-a gândit, înaintea autorului român, să studieze în ce măsură și în ce mod structura socială se regăsește în cea spirituală, respectiv magică și religioasă a acelorași populații balcanice, problemă care face obiectul celei de a doua secțiuni a lucrării. Ipoteza tacită de la care pornește Paul H. Stahl, a funcționării unei asemenea legături, este confirmată, căci autorul reușește să scoată „în evidență cum se țes, între unitățile sociale deja analizate: grupul uman, proprietatea lui, munca, viața în comun, pe de-o parte, și viața spirituală, pe de alta, relații puternice, care dau naștere unui ansamblu organic, coerent” (*op. cit., p. 161*).

Capitolul final, al III-lea, este unul de comparații și ipoteze și reia teme expuse mai înainte, pentru a întări unele dintre ideile exprimate deja, ori a aduce în discuție unele puncte de vedere ce i se par inacceptabile, existente în literatura de specialitate. Aici întâlnim paragrafele: Gospodărie sau familie, Sângele și consangvinitatea, Fata fără frați și matriarhatul, Băștinașul și străinul, Democrația primitivă și bătrânii. Între altele, rostul acestui capitol este de a promova rigoarea și de a elimina unele confuzii din discursul științific. Un exemplu în acest sens este confuzia ce se face, uneori, între gospodărie și familie. Autorul atrage atenția că, în anumite contexte, termenul „familie este imprecis, pentru că, dacă el denumește eventual grupul domestic al unei gospodării, el denumește și persoane din afara acestei gospodării; în plus, el sugerează exclusiv grupul uman, și nu celelalte componente ale unei gospodării... Dacă vrem să denumim cu precizie persoanele care trăiesc într-o gospodărie, trebuie să folosim noțiunea de grup domestic, noțiune ce permite înțelegerea faptului că aceste persoane trăiesc împreună, muncesc împreună, stăpânesc aceeași proprietate, au aceleași sărbători religioase, fără să eliminăm ideea că sunt înrudite” (Paul H. Stahl, *op. cit.*, p. 193).

Considerând că rostul paginilor de mai sus nu este de a rezuma conținutul cărții – ceea ce ar fi imposibil de altfel –, ci de a incita la parcurgerea ei, ne oprim aici. Lectura cărții este, cu siguranță, indispensabilă celor ce doresc să știe cum arătau structurile sociale înainte de a fi ajuns la forma pe care o au astăzi, care era modul de viață în trecutul apropiat, într-o zonă din care face parte și țara noastră, care, de aceea, a fost, este și va fi puternic influențată de ceea ce se întâmplă în Balcani.

Gheorghe Socol

IOAN MIHĂILESCU, *Sociologie generală – concepte fundamentale și studii de caz*, Iași, Editura Polirom, 2003

Deși nu poate fi considerat ca fiind, propriu-zis, o reeditare, volumul apărut la Polirom reprezintă o variantă îmbogățită a lucrării cu același titlu, trecută în bibliografia acestuia ca manual pentru studenți și apărută în anul 2000, la Editura Universității București. Față de aceasta din urmă, volumul apărut la sfârșitul anului 2003, chiar dacă respectă în mod riguros aceeași desfășurare și aceeași structură a capitolelor, are un plus de consistență și de actualitate, realizate prin adăugarea unor studii de caz, scrise între anii 2000–2002. În plus, volumul în cauză oferă un glosar de termeni corespunzător fiecărui capitol, precum și un glosar general de termeni, la sfârșitul lucrării.

Autorul este o personalitate marcantă, aflată în prim-planul activității științifice și universitare din România post-comunistă. Ioan Mihăilescu este rector al Universității București, profesor al catedrei de sociologie din cadrul acesteia, președinte al Consiliului Național de Evaluare Academică și Acreditare. De asemenea, autorul acestui volum are o bogată experiență de cercetare în cadrul unor proiecte naționale și internaționale, fie în calitate de coordonator principal, fie în calitate de consultant științific al unor organizații internaționale, precum Uniunea Europeană sau Consiliul European.

Volumul în discuție își propune, pe de o parte, să sistematizeze noțiunile fundamentale și să ofere reperetele teoretice minime necesare unei lucrări ce își propune să reprezinte „o introducere în sociologie”. Pe de altă parte, studiile de caz atașate capitolelor teoretice (prezente în 9 din cele 11 capitole ale lucrării), își depășesc, prin consistența lor, rolul de a susține și a ilustra conceptele și reperetele teoretice prezentate.

Lucrarea este, așadar, structurată pe 11 capitole, împărțite în subcapitole și urmate, în general, de unul sau două studii de caz, și în toate cazurile, de un glosar de termeni. Sunt cuprinse teme de bază ale sociologiei, precum relațiile sociale, familia, organizarea socială, cultura, procesele sociale, comunitățile teritoriale, conducerea vieții sociale.